

Reflexions sobre una eventual reforma de la llegítima

Antoni Vaquer Aloy

Facultat de Dret
Universitat de Lleida

Abstract

L'objecte d'aquest working paper és contribuir a la discussió sobre una reforma en profunditat de les llegendimes, tant en dret espanyol com en dret català, que contribueixi a dotar el causant de major llibertat de testar, així com a assegurar que el principi de solidaritat intergeneracional es manifesta en les circumstàncies que realment ho requereixen. Així, després d'una anàlisi de dret comparat i l'ús de les estadístiques més rellevants, no es proposa una llegendima alimentària a mode d'un dret d'aliments successoris, sinó una llegendima de quota fixa els beneficiaris de la qual siguin únicament els menors de vint-i-cinc anys, els incapacitats i discapacitats.

This working paper aims at contributing to the debate on a reform in depth of the compulsory share both in Spanish law and in Catalan law. The system should guarantee freedom of testation but also the intergenerational solidarity between relatives in such situations where its concretion is really needed. The author comparatively scrutinises the European laws of succession and the most significant statistics in Spain. On this basis, the proposal denies to shape the compulsory share as a right of alimony. Instead, a fixed share only in favour of descendants is to be preferred, provided that the descendants are aged under 25 years, incapables or disabled.

Title: Thoughts on a possible compulsory share reform

Keywords: compulsory share, succession law, freedom of testation

Sumari

1. Introducció

2. Panorama de dret comparat

2.1 Sistemes llegendimaris clàssics

2.2 La family provision

2.3 Algunes solucions intermèdies

2.4 ¿Pars bonorum o pars valoris?

3. Algunes dades estadístiques

4. La nova regulació de les successions a Catalunya i les llegendimes

5. Reflexions conclusives sobre una eventual reforma de les llegendimes

5.1 Premissa: la llegendima no és una institució amb garantia constitucional

5.2 Propostes

6. Bibliografia

1. Introducció*

Sembla que a Espanya va guanyant consens l'opinió doctrinal segons la qual és necessària una reforma legal de les llegítimes en la línia d'afavorir una major llibertat de testar del causant¹, la qual cosa, per pura lògica, s'ha de traduir en una reducció de la quota llegítima i, potser, de les persones amb dret a la llegítima. Alhora, les mateixes veus majoritàries de la doctrina advoquen per una major protecció del cònjuge sobrevivent en la successió del consort premort, la qual cosa planteja, evidentment, un altre front de friccions amb la llibertat del causant que es pretén ampliar. Per a alguns, les llegítimes constitueixen una relíquia². El present treball només pretén ser una aportació més en aquest procés de reflexió doctrinal i s'articula sobre l'estructura següent: en primer lloc, es realitzarà un excurs al dret comparat per veure quines han estat les línies mestres de les darreres reformes en alguns dels drets nacionals europeus (II); a continuació, es presentaran algunes dades estadístiques que puguin oferir arguments a la nostra reflexió (III); tot seguit, s'analitzarà la darrera reforma del dret de successions iniciada a l'Estat espanyol, com és el projecte de Llei de Llibre IV del Codi Civil de Catalunya (IV); finalment, i sobre la base dels apartats anteriors, en particular de dades estadístiques tan generals d'Espanya com específiques de Catalunya que corroboren les mateixes tendències, es condensaran algunes reflexions sobre una eventual reforma de les llegítimes (V).

2. Panorama de dret comparat

2.1. Sistemes llegítimaris clàssics

A hores d'ara, a Europa no hi ha cap dret nacional en què existeixi una llibertat de testar absoluta. El 1938, la llibertat de testar absoluta fins llavors vigent a Anglaterra i Gal·les va ser contrastada amb les anomenades *family provisions* introduïdes mitjançant la *Inheritance (Family Provision) Act*³. No

*Aquest treball s'emmarca en les activitats del grup d'investigació consolidat de la Generalitat de Catalunya "Dret civil català i dret privat europeu" (AGAUR núm. 2005SGR00199).

¹ Darrerament cal destacar a DE LA ESPERANZA RODRÍGUEZ (2002), p. 1097 ss.; CARRASCO PERERA (2003), p. 11; VALLADARES RASCÓN (2004), p. 4893 ss.; DÍAZ ALABART (2006), p. 2099-2100; MAGARIÑOS BLANCO (2005), p. 3 ss.; COBAS COBIELLA (2006), p. 49 ss.; ARROYO I AMAYUELAS (2007), p. 270 ss. Des d'un enfocament comparatista, assenyala DE WAAL (2006), p. 1099 i 1084 ss., el trànsit des d'una major atenció a la successió forçosa a un major favor cap a la llibertat de testar. A favor de la supressió de les llegítimes a Catalunya, o com a mínim per al cas d'institució recíproca dels cònjuges, ja s'havia expressat PUIG SALELLAS (1984), p. 211.

² SONNEKUS (2005), p. 71, 84. Aquest autor sud-africà opina que "the continental systems that still retain a form of legitima't portion or reservi will most probably be compelled, by virtue of the movement towards a unification of European law, to abandon this relic", mentre que els sistemes de *family provision* (*infra sub* II.2) són molt més pròxims a la idea de la llibertat de testar.

³ Vegeu KERRIDGE (2002), p. 8-01. Vegeu, també, en el context de l'aprovació de la llei anglesa i comparant-ho amb altres ordenaments jurídics de l'època (amb esment, fins i tot, de la millora espanyola), GOLD, ROBSON, KAHN-FREUND I BRESLAUER (1938), p. 296 ss.

obstant, aquest sembla l'únic punt en comú perquè, com es comprovarà a continuació, el panorama legislatiu és enormement variat.

La major part d'ordenaments nacionals estableixen un sistema de porció l·legítima fixa, que la l·legítima defereix als descendents⁴. En alguns països, són l·legítims el cònjuge supervivent⁵ i, encara que ben sovint només en defecte de descendents, també els ascendents⁶. La fixació d'aquesta porció l·legítima admet, al seu torn, diferents modalitats. Habitualment, es tracta d'una quota de la porció intestada que correspondria al l·legítimari si es deferís l'herència sense testament⁷ o una quota de l'herència que s'ha de repartir de forma igualitària entre els l·legítims. Ara bé, la quantia de la l·legítima pot variar en funció del nombre de l·legítims, de la classe de l·legítims⁸ o d'una combinació d'ambdós factors⁹. Una solució peculiar és la noruega: la l·legítima dels fills és de dos

⁴ Només els descendents són l·legítims a Txèquia [vegeu HRUŠÁKOVÁ (2001), p. 195, Rn 527; HRUŠÁKOVÁ (1997), p. 195; SÜB (2003), p. 869, Rn 395;] Finlàndia [SAVOLAINEN (1997), p. 120-121; SÜB (2003), p. 893, Rn 481; VON KNORRE, MINCKE (2004), p. 369, Rn 83], França (art. 913 Code civil); Luxemburg [WATGEN, WATGEN (2006), p. 64-65; FRANK (2004), p. 636, Rn 105], Suècia [SÜB (2003), p. 848, Rn 312; JOHANSSON (2004), p. 868-869, Rn 88].

⁵ Alemanya (§ 2303.III(1) BGB), Àustria (§ 762 ABGB), Bèlgica (art. 915bis Code civil), Dinamarca (§ 25 Arveloven), França (art. 914-1, 916; el cònjuge només és l·legítimari des de la reforma de 2001, aspecte mantingut en la Llei 2006-728, de 23 de juny), Grècia (art. 1825(1) *Astikos Kodikas*), Hongria (art. 615 Codi Civil), Itàlia (art. 540 ff *Codex Civile*), Malta (art. 615, 631 i 632 Codi Civil), Noruega (R. SÜB (2003), p. 698), Polònia (art. 991 Codi Civil), Portugal (art. 2157, 2158 Codi civil), Suïssa (art. 471.3 ZGB). A Escòcia, el dret del cònjuge supervivent es coneix com *ius relictis* o *ius relictarum*; a falta de descendents, el cònjuge rep la meitat del valor dels béns mobles un cop satisfets els deutes però si concorren ascendents en rep només un terç [vegeu HIRAM (2002), 4.7].

⁶ A Bèlgica, la l·legítima es divideix entre les dues línies d'ascendents, de manera que la *réserve* corresponent a cada línia ascendeix a un quart de l'herència però si no hi ha ascendents en una línia, no hi ha acreixement, per la qual cosa la *quotité disponible* s'eleva als tres quarts de l'herència (art. 915 Code Civil); no obstant això, els ascendents no tenen *réserve* si el cònjuge supervivent concorre en la successió [art. 915 Code civil; vegeu P. DELNOY (2004), p. 222-223; VERBEKE, VAN ZANTBEEK (2002) p. 3.124]. Els ascendents només són l·legítims en defecte de descendents a Alemanya (§ 2309 BGB), Àustria (§ 762 ABGB), Bèlgica (art. 915 Code Civil), Grècia (art. 1825(1) *Astikos Kodikas*), Hongria (§ 661 Civil Code), Itàlia (art. 538.1r *Codex civile*), Letònia (art. 423 *Civillikums*), Polònia (art. 991 Civil Code), Portugal (art. 2142.1, 2157 i 2161 *Codi civil*) i Suïssa (art. 471.2 ZGB). A França, la reforma de 2006 ha suprimit la l·legítima dels ascendents [MALAURIE (2006), p. 300].

⁷ La meitat de la quota hereditària intestada és l'import de la l·legítima a Alemanya [§ 2303 BGB, si bé en el cas del cònjuge pot variar en funció del règim econòmic matrimonial; vegeu MAYER (2003), § 2303, Rn 15 ff], Dinamarca (SÜB (2003), p. 764, Rn 22; PEDERSEN (1997), p. 164, para. 188; Estònia (§ 105 Llei de Successions), Finlàndia [SAVOLAINEN (1997), p. 120, para. 297; VON KNORRE/MINCKE (2004), p. 369, Rn 83], Grècia [art. 1825(1) *Astikos Kodikas*], Holanda [VAN MAAS DE BIE (2004), p. 688, Rn 82], Hongria [§ 665 Civil Code; vegeu WEISS (2001), p. 367; SÜB (2003), p. 876, Rn 421], Letònia (art. 425 *Civillikums*), Suècia (SÜB (2003), p. 848, Rn 312; BOSTRÖM (2001), p. 259). A Txèquia, els descendents menors d'edat reben la quota intestada íntegra, mentre que els majors d'edat la meitat [HRUŠÁKOVÁ (1997), p. 195, para 527; SÜB (2003), p. 869, Rn 395]. En dret austríac, la l·legítima dels descendents i del cònjuge també és la meitat de la quota intestada (§ 765 ABGB) però la dels ascendents només un terç (§ 766 ABGB); el mateix succeeix a Eslovènia [ZUPANČIČ, NOVAK, *Slovénie*, en *Jurisclasseur de droit comparé* para. 137; SÜB (2004), p. 956, Rn 6]. A Polònia, la l·legítima ascendeix regularment a la meitat de la quota intestada, però s'incrementa en el cas de l·legítims menors d'edat o incapacitats permanentment per al treball [MACZYNSKI (2001), p. 843, Rn 289]. A Suïssa, la l·legítima dels descendents assoleix els dos terços de la quota intestada, mentre que cònjuge i pares s'han de conformar amb la meitat de la quota (art. 471 ZGB); però si concorren descendents i cònjuge, la l·legítima dels descendents és 3/8 de la quota intestada, i la del cònjuge un quart [vegeu DRUEY (2002) p. 61; SÜB (2003), p. 854, Rn 332].

⁸ Com s'acaba d'esmentar en la nota 7, a Àustria i Eslovènia la l·legítima dels ascendents es redueix a un terç de la quota intestada.

⁹ En dret belga, la *quotité disponible* suposa la meitat de l'herència quan només hi ha un descendent o una branca de descendents, un terç si són dos, i un quart si són tres o més (art. 913, 914 Code Civil); pel que fa als ascendents, la

terços de l'herència però cap descendent o la seva branca estan legitimats per reclamar més d'un milió de corones ni poden rebre menys de 200.000 corones en aquest concepte¹⁰.

2.2. La *family provision*

Un enfocament completament diferent és l'anglès, que nega drets de tipus legitimari a classes concretes de persones, reconeixent únicament la legitimació per sol·licitar del jutge una *family provision* en el supòsit que ni el testador en el seu testament ni el règim de la successió intestada realitzin de l'herència del causant una atribució econòmicament raonable a favor del sol·licitant¹¹. La *family provision* no comparteix el seu fonament amb les pensions d'aliments, ja que la seva concessió no depèn de la necessitat actual del sol·licitant i la seva quantia tampoc es basa en les seves necessitats futures. Un dels estàndards amb què decidir si ha tingut lloc una atribució econòmicament raonable és l'anomenat *estàndard de manteniment*, que no equival simplement al

quotité disponible representa una meitat si el causant deixa parents en les línies paterna i materna, i un quart quan només concorren legitimaris en una línia (art. 915 *Code Civil*). Aquestes mateixes quotes legitimàries segueixen en vigor a França després de la reforma de 2006 (art. 913 *Code Civil*); si no hi ha descendència, el causant pot atribuir al seu cònjuge el mateix que podria atribuir a un estrany (art. 1094 *Code Civil*); si hi ha descendència, sigui o no comú, pot atribuir al cònjuge l'usdefruit universal, un quart en propietat i tres quarts en usdefruit o el mateix que pot atribuir a un estrany (art. 1094-1 *Code Civil*). A Itàlia, el cònjuge supervivent està cridat a una meitat de l'herència (art. 540 *Codex Civile*) però si el causant deixa a més a més un fill, la llegítima del cònjuge es redueix a un terç, corresponent a aquest fill un altre terç; si el cònjuge concorre amb dos o més fills, li correspon un quart, mentre que als fills els correspon la meitat de l'herència (art. 542 *Codex Civile*); si al causant li sobreviuen ascendents i cònjuge, a aquest li correspon la meitat de l'herència, mentre que la llegítima dels ascendents és un quart (art. 544 *Codex Civile*). A Malta, la llegítima dels descendents varia segons el seu nombre: si són quatre o menys, la llegítima ascendeix a un terç, si són quatre o més, a la meitat del valor de l'herència (art. 616 *Codi civil maltès*); el cònjuge està cridat a un quart del valor de l'herència si concorre amb fills, d'una altra manera a un terç (art. 631, 632 *Codi civil maltès*). En dret portuguès, en cas de concurrència de descendents i cònjuge, la llegítima suposa dos terços de l'herència, mentre que si no concorre cònjuge, la llegítima és la meitat de l'herència quan hi ha un únic fill i dos terços quan en són dos o més (art. 2159 *Codi civil*); si els legitimaris que concorren són ascendents i cònjuge, la llegítima és dos terços de l'herència, però si no hi ha cònjuge, la llegítima dels pares és de la meitat de l'herència i la dels altres ascendents d'un terç (art. 2161 *Codi civil*); el cònjuge que no concorre amb descendents o ascendents rep com a llegítima la meitat de l'herència (art. 2158 *Codi civil*). A Escòcia, la llei concedeix dret a succeir en una quota al cònjuge i als fills; aquests drets són el *ius relictæ* a favor del cònjuge supervivent (la meitat dels béns mobles en defecte de fills o descendents, un terç en qualsevol altre cas) i la llegítima a favor dels fills (la meitat en absència de cònjuge, un terç en cas de concurrència) [MACDONALD (2002), p. 4.220-222]. Recordeu, també, la solució suïssa (*supra*, nota 7).

¹⁰ Aproximadament 126.000 €, com a màxim, i 25.200 € com a mínim. Quant al cònjuge, rep un quart de l'herència igualment amb un mínim que, si el causant no té descendents, assoleix els 38.000 €. Vegeu LANGE, a *Jurisclasseur de droit comparé*, para. 357; BOSTRÖM (2001), p. 259; SÜB (2204), p. 698, Rn 16; FRANZEN (2002), p. 482.

¹¹ s. 1(1) *Inheritance (Provision for Family and Dependants) Act 1975*, reformada per la *Law Reform (Succession) Act 1995*. Un sistema similar de *family provision* es troba en vigor a l'Illa de Man (MORRIS (2002), p. 4.402), per la qual cosa tampoc es pot dir que existeixi una llibertat absoluta de testar de mode similar al que succeeix a Anglaterra i Gal·les i s'explica en el text. A Nova Zelanda, ja el 1900 es va aprovar la *Testators Family Maintenance Act*; aquesta llei, a la que van succeir la *Family Protection Act de 1908 i de 1955*, va atorgar als tribunals la discreció de posar remei a aquells casos en què s'havia abusat de la llibertat de testar, ja que el causant no havia realitzat cap atribució per al manteniment d'aquelles persones respecte de les quals tenia un deure moral de manutenció [COX (2001), p. 6]. Igualment, a Sud-àfrica la llibertat de testar només troba com a límits les pretensions de manteniment de fills i cònjuge; DU TOIT (2001), p. 224. Una succinta aproximació a la *family provision* en espanyol l'ha donada darrerament ANDERSON (2006), p. 1275-1278.

sufragi de necessitats elementals per a la vida ni als desitjos de benestar¹². El tribunal gaudeix d'una àmplia discreció tant per decidir si concedeix la *family provision* com la seva quantia. Els paràmetres legals que ha de tenir en compte són els recursos i necessitats del sol·licitant, les obligacions i responsabilitats del causant, la quantia i composició de l'herència, la discapacitat del sol·licitant i d'altres persones involucrades, la conducta del sol·licitant i d'altres persones, les raons del causant per no efectuar atribució suficient i el seu estat mental. Igualment, s'assenyalen les persones legitimades per sol·licitar una *family provision*: el cònjuge del causant, l'excònjuge que no hagi contret noves noces, la parella de fet, els fills del causant i altres persones a qui el causant va tractar com a fills, i persones dependents del causant¹³. Encara que el requisit nuclear no és la necessitat del sol·licitant, perquè la sola necessitat pot resultar insuficient per acordar-ne la concessió¹⁴, és ben cert que la *family provision* i el dret d'aliments tampoc són institucions absolutament dispars. És veritat que no tots els descendents o parents del causant estan legitimats ni tenen per què veure reconegut el seu dret, i que persones que no tenen vincle de parentiu o familiar es poden veure, en canvi, afavorides pel tribunal. No obstant això, al mateix temps, la *family provision* també suposa una limitació a la llibertat de testar, en la mesura que una part (del valor) de l'herència del causant s'atribuirà a algú a qui el causant no va voler beneficiar¹⁵. D'aquesta manera, s'estableix un equilibri interessant entre la llibertat de testar i les expectatives hereditàries de persones estretament vinculades al testador, si bé s'ha d'admetre que des del punt de vista del jurista continental la regulació es mostra imprecisa en excés¹⁶.

2.3. Algunes solucions intermèdies

Encara és possible un enfocament que combina elements dels dos anteriors. Els llegítimaris tenen dret a una quota fixa dels béns de l'herència o del seu valor, però només si es troben en situació de necessitat. Així succeeix amb els descendents menors d'edat i amb els que estan afectats per discapacitats o són incapaços per al treball. A Estònia es preveu que "si el causant en testament o contracte successori ha desheretat un ascendent, descendent o el seu cònjuge cridat a succeir

¹² KERRIDGE (2002), p. 8-13; SHARRIN (2002), p. 105-9 ss. Imprescindible, per a una comparació amb les llegendes del dret alemany: TRULSEN (2004).

¹³ Més detalls a KERRIDGE (2002), p. 8-30 ff.

¹⁴ TRULSEN (2004), p. 119-120.

¹⁵ Aquesta és la conclusió a què arriba TRULSEN (2004), p. 192. Vegeu, també, SHARRIN (2002), p. 105-1.

¹⁶ OTTE (2002), p. 348-351. D'altra banda, s'obliga el jutge -i les parts- a realitzar un gran esforç per detallar l'estat financer i les relacions entre els contendents i el causant abans, durant i després de l'atorgament del testament, fins i tot després de la seva mort. Només cal llegir alguna sentència anglesa per comprendre la dificultat -ahora que el grau de discreció de què gaudeix- a què s'ha d'enfrontar el jutge. Un bon exemple recent és *Garland v Morris and another* [2007] All ER (D) 11 (Jan), on el jutge Furness acaba denegant la *family provision* a la filla desheretada pel testador, malgrat les seves notòries dificultats econòmiques i el fet de tenir tres fills (de diferents pares), dels quals només un es troba enedat laboral, i malgrat sobreviure de subsidis. Per tal de decantar la balança, el jutge té en compte, entre d'altres elements, les pèssimes i gairebé inexistents relacions entre la filla i el testador durant els darrers anys, el fet que la filla havia heretat de la seva mare invertint l'herència en la compra d'una casa, el fet que no treballés ni busqués feina des de feia anys, la millor relació del causant amb la seva altra filla, a qui havia ajudat en moments de dificultat i amb gran preocupació pels seus fills, entre d'altres aspectes íntims que es donen a conèixer en la relativament llarga sentència.

abintestat que està incapacitat per al treball, o ha reduït la seva quota hereditària en comparació amb la quota que li correspondria abintestat, aquests parents i el cònjuge tenen dret a succeir en la llegítima” (§ 104 de la Llei de Dret de Successions). De forma similar, a Lituània els fills, parents i el cònjuge del causant tenen dret a la llegítima sempre que “necessitin ser mantinguts” en el moment de la defunció del causant, sent la quantia de la llegítima la meitat de la quota intestada¹⁷. A Eslovènia, els avis i germans del causant només adquireixen dret a la llegítima si són incapaços per al treball i no tenen mitjans econòmics per satisfer les seves necessitats¹⁸. A més, l’any 2001 la Llei de Successions eslovena va ser modificada i es va establir que el cònjuge o els hereus privats de mitjans econòmics suficients per a la vida podien sol licitar del jutge un increment de les seves quotes a costa dels altres hereus¹⁹. Finalment, a Polònia la quantia de la llegítima s’incrementa fins als dos terços de l’herència si els llegitimaris són menors d’edat o incapaços per al treball²⁰.

2.4. *Pars bonorum o pars valoris?*

Com és ben sabut, la llegítima admet una doble configuració, com a herència forçosa, en el sentit que els llegitimaris adquireixen un dret en béns de l’herència²¹, o com a dret de crèdit a un valor dels béns de l’herència que s’ha d’exercitar enfront dels hereus o els representants de l’herència i es percep en metàl·lic²². No s’observa una tendència dominant a Europa, malgrat que l’opció presa a Holanda de configurar la llegítima com un dret de crèdit, per la qual s’ha decantat recentment Malta, hagués pogut significar un punt d’inflexió. Dit això, sembla clar que l’aposta per una llegítima de naturalesa creditícia es correspon millor amb una més àmplia llibertat de testar que si s’atorga un

¹⁷ MICHALAUSKAS, “Lituànie”, a *Jurisclasseur de droit comparé*, para. 128.

¹⁸ ZUPANČIČ/NOVAK, a *Jurisclasseur de droit comparé*, para. 135; GEČ-KOROŠEČ, KRALJIČ (2001), p. 290.

¹⁹ El tribunal pot decidir que el cònjuge hereti tota l’herència, sempre que el seu valor sigui tan baix que, d’una altra manera, sucumbiria a la pobresa si hagués de compartir l’herència amb altres successors. L’Estat pot repetir de l’herència l’assistència prestada per la seguretat social pública. Agraieixo a la professora Suzana Kraljic (Universitat de Maribor), que m’ha proporcionat aquesta informació.

²⁰ ŁAKOMY (2004), p. 764, Rn 31; MAĆZYŃSKI (2001), p. 200.

²¹ Bèlgica: DELNOY (2004), p. 231 ff. Txèquia: ROMBACH (2004), p. 1043, Rn 63. Estònia: § 105, 106(1) i (4) Llei de Successions. Grècia (si bé els grecs que porten vivint vint-i-cinc anys a l’estranger tenen una llibertat de testar absoluta sobre els béns situats fora de Grècia: Vlassopolou (2005), p. 61). Itàlia: CAPOZZI (2002), p. 265-266 (tret que el causant hagi atribuït d’una manera específic la llegítima). Luxemburg: FRANK (2004), p. 636, Rn 105. Portugal: GONÇALVES DE PROENÇA (2005), p. 118. Eslovènia: ZUPANČIČ/NOVAK, a *Jurisclasseur de droit comparé*, para. 134. Suècia: JOHANSSON (2004), p. 869, Rn 89. A Finlàndia el causant pot imposar el pagament de la llegítima en metàl·lic: VON KNORRE/MINCKE (2004), p. 369, Rn 83. A França, encara que la *réserve* constitueix una part de l’herència, adopta no obstant això alguns caràcters propis d’un dret de crèdit; vegeu GRIMALDI (2001), núm. 283; MALAURIE (2006), p. 301, núm. 615.

²² Alemanya: BROX (2004), p. 308, Rn 542; MAYER (2003), p. 27, Rn 23, p. 29, Rn 36. Àustria: ECCHER (2000), p. 109. Hongria: Hungary: WEISS, *Hongrie*, en *Jurisclasseur de droit comparé*, para. 135; TÓTH (2004), p. 1123, Rn 83. Letònia: art. 425 *Civillikums* (encara que el Dr. Balodis -Universitat de Riga- m’ha fet notar amablement que els tribunals romanen estancats en la tradició soviètica i consideren la llegítima com un dret a una part dels béns). Països Baixos: VAN MAAS DE BIE (2004), p. 688, Rn 82. Polònia: ŁAKOMY (2004), p. 764, Rn 31. La *family provision* anglesa també consisteix en un dret de crèdit; vegeu TRULSEN (2003), p. 137. A Suïssa s’observa la tendència a concebre la llegítima com una part del valor de l’herència, com a mínim quan el causant l’atribueix mitjançant una disposició testamentària; vegeu DRUEY (2002), p. 58; HAUSHEER, AEBI-MÜLLER (2001), p. 219-220.

dret sobre els béns hereditaris perquè això suposa que part de l'herència segueixi en mans de la família del causant amb independència que aquesta fos o no la voluntat del causant.

3. Algunes dades estadístiques²³

Si acceptem que el fonament de la llegítima es troba en la solidaritat intergeneracional entre els membres d'una família, amb la fàcil adaptació en cas de reputar llegítimari el consort d'aquesta idea al fet de la col·laboració conjugal en la formació del patrimoni del causant, caldrà comprovar amb dades estadístiques si realment l'edat en què presumiblement es rebrà la llegítima guarda relació amb el seu pretès fonament. En tot cas, ja és una afirmació generalitzada entre la civilística que les condicions socials actuals tenen poc a veure amb les existents al temps de la codificació civil: desmembrament de la unitat familiar, cada cop més concentrada en la família nuclear, que al seu torn es pot tractar d'una família recomposada; els canvis en la composició del patrimoni, amb progressiva pèrdua de significat de la *casa*; el major pes que s'atorga a la llibertat individual, etc²⁴.

Pel que fa a l'esperança de vida, les dades oficials d'Espanya²⁵ de l'any 2003 són les següents:

	1998			2003		
	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total
Esperança de vida en néixer	75,25	82,16	78,71	77,2	83,7	80,4

²³ Altres dades estadístiques d'interès les aporten VALLADARES RASCÓN (2004), p. 4896-4899, i DELGADO ECHEVERRÍA en la seva ponència a les Jornades de Santander de l'Associació de Professors de Dret Civil.

²⁴ MAGARIÑOS BLANCO (2005), p. 20 ss.; COBAS COBIELLA (2006), p. 64, centra la seva crítica al sistema llegítimari en "el seu caràcter absurdament obligatori, ja que amb independència de la fortuna o ingressos familiars els pares estan obligats a designar en el testament, com a mínim, la llegítima estricta (...) que en molts casos no es mereix i en altres ni tan sols es necessita"; CALATAYUD SIERRA (1995). Vegeu, a més, DELGADO Y VALLADARES, citats en la nota anterior i, des d'un prisma comparatista, ZOPPINI (2002), p. 14 ss.

²⁵ Font: INE (en particular, http://www.ine.es/prodyser/pubweb/espue25/espue25_pob.pdf).

Les dades específiques de Catalunya²⁶ no són pas diferents:

	1986			2004		
	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total
Esperança de vida en néixer	74,24	80,42	77,42	77,41	84,04	80,75
Esperança de vida als 65 anys	15,57	18,86	17,41	17,39	21,54	19,62

Enfront d'aquestes dades, cal recordar que l'esperança de vida a Espanya el 1900, o sigui, poc després d'entrar en vigor el Codi Civil, era de 35 anys, al que cal afegir que l'edat mitjana de la primera maternitat se situa entorn dels 30 anys²⁷.

Edat mitjana maternitat	Any 2005	30,90
Edat mitjana al primer naixement	Any 2005	29,33

Dades similars a les de Catalunya²⁸:

Any	Taxa Bruta Natalitat	Edat mitjana maternitat	Edat mitjana al primer fill
2005	11,57	30,93	29,39
2002	10,6	30,88	29,33
1999	9,63	30,9	29,39

La conclusió, doncs, és que, en la majoria dels casos, a la mort del causant, els seus ascendents hauran mort o tindran una edat molt avançada²⁹, mentre que els seus fills estaran en una franja

²⁶ Font: Departament de Salut, Generalitat de Catalunya (<http://www.gencat.net/salut/depsan/unitats/sanitat/pdf/essalut.pdf>).

²⁷ Font: INE. L'informe sobre l'evolució de la família a Europa (2006) situa l'edat mitjana de la maternitat a Espanya en els 30,84 anys, la major d'Europa (http://www.ipfe.org/Informe_Evolucion_Familia_Europa_2006_Espanol.pdf).

²⁸ Font: IDESCAT.

²⁹ Sense oblidar que hi ha un sistema públic de pensions, sanitari i d'atenció a la tercera edat. Aquesta dada estadística és substancial per rebatre l'argument a favor de la legítima dels ascendents de MOREU BALLONGA (1997), p. 99-100: "no estic res segur que els aragonesos hàgem de sentir-nos orgullosos de negar als ascendents, a fi d'assolir un reconeixement d'un major àmbit a la llibertat de testar, una protecció com la de l'art. 809 del Codi Civil (...) El problema no és insignificant en una societat amb un creixent nombre de vells que tenen un decreixent nivell de vida relatiu i en la que hi ha gaires fills solters o casats sense fills". L'argument no té base empírica suficient, perquè les estadístiques posen de manifest que la situació descrita per Moreu és minoritària en relació amb la població total, a més que, com es demostra tot seguit en el text, la riquesa dels ancians és major que la dels joves, per la qual cosa un règim legitimari general ha de cercar altres vies per resoldre aquells casos en què es manifesti el problema descrit.

d'edat compresa entre els 40 i els 55 anys. Una altra dada estadística interessant és la de l'acumulació de riquesa en les famílies. Segons el Banc d'Espanya i amb dades de 2002³⁰, "la renda augmenta amb l'edat, fins a aconseguir el seu màxim per al grup de llars entre 45 i 54 anys (...) La riquesa neta respon al perfil de cycle vital esperat, aconseguint el màxim per a les llars amb cap de família entre 55 i 64 anys d'edat, lleugerament més tard que l'edat en què s'aconsegueix el màxim de renda".

Edat del Cap de Família	% llars	Renda		Riquesa neta	
		Mitjana	Mitja	Mitjana	Mitja
Menor de 35 anys	14,0	23,2	27,2	54,0	85,5
Entre 35 i 44 anys	22,1	24,1	29,9	89,3	125,9
Entre 45 i 54 anys	19,7	29,0	36,5	126,6	196,3
Entre 55 i 64 anys	16,5	25,4	33,5	122,2	215,4
Entre 65 i 74 anys	17,1	16,5	21,7	102,1	155,4
Més de 75 anys	10,5	10,3	14,4	77,2	120,3
Totes les llars	100,0	22,0	28,4	96,3	153,4

En definitiva, s'observa la paradoxa següent: l'herència o, com a mínim, la llegítima, es rep amb habitualitat en el moment de major riquesa del beneficiat. Té sentit, doncs, continuar afirmant que el fonament de les llegítimes és la solidaritat intergeneracional? O, al contrari, si realment la solidaritat intergeneracional és el fonament de les llegítimes, s'ha de modificar el sistema llegítimari per adequar-lo a aquesta finalitat?

Composició de les llars espanyoles. Any 2001	Font: INE (http://www.ine.es/revisiones/cifra/cifra_15may01.pdf)	
	Llars (%)	Persones (%)
Total	100,00	100,00
Persona sola de menys de 65 anys	4,95	1,63
Persona sola de 65 o més anys	7,99	2,63
Parella sense fills	19,37	12,77
Parella amb 1 fill	18,51	18,30
Parella amb 2 fills	22,18	29,24
Parella amb 3 o més fills	8,05	14,02
Un adult amb fills	7,00	5,91
Un altre tipus de llar	11,95	15,90

La mitjana del nombre de membres de les llars espanyoles és de 2,9 (http://www.ipfe.org/Informe_Evolucion_Familia_Europa_2006_Espanol.pdf). Naturalment, no significa que una persona viva sola no tingui fills.

³⁰ <http://www.bde.es/estadis/eff/eff-be1104.pdf>.

I no es pot oblidar, com recorda el professor DELGADO ECHEVERRÍA³¹, que cal tenir en compte que les previsions legislatives sobre drets successoris forçosos compleixen la finalitat de subvenir a les desviacions no desitjades o no compartides socialment del testador mitjà, és a dir, que habitualment els testadors es guien pels seus vincles familiars i afectius i afavoreixen les seves persones properes, i només de manera poc freqüent el causant afavoreix estranys amb els quals no té cap vincle, desemparant la seva pròpia família³². Aquesta dada pot coadjuvar a trobar un punt d'equilibri entre una ampliació de la llibertat de testar i la protecció del grup familiar o, més concretament, els membres del grup familiar en què realment la solidaritat intergeneracional ha de jugar un paper efectiu.

Per últim, sembla necessari assenyalar el canvi en el sistema de transmissió de la riquesa en les famílies. S'hi va referir en un estudi essencial LANGBEIN³³ per als Estats Units, però les seves conclusions, com veurem, són extrapolables al nostre país³⁴. Assenyala aquest autor que avui, almenys per a les classes mitjanes, la transmissió de riquesa no se centra en els elements més importants del patrimoni, com la propietat d'una finca o d'una empresa, sinó en la inversió en coneixement i formació, la qual cosa, al seu torn, suposa que aquesta transmissió de riquesa no té lloc a la mort del causant, sinó en vida tant dels progenitors com dels fills. Algunes dades estadístiques permeten acceptar com certa aquesta tendència. A Catalunya, el percentatge de població que el 1988 tenia estudis de tercer grau representava el 6,50%, mentre que el 2001 ja era del 12,80%³⁵; en el conjunt d'Espanya, s'ha passat només des de 1991 del 6,90% al 12,60%. D'altra banda, el 2002, Espanya va gastar en educació un 5,6% del seu Producte Interior Brut (PIB), sent un 4,5% del PIB l'assignat a despesa pública en educació i un 1,1% del PIB la despesa de les famílies en educació; en xifres absolutes, la despesa de les famílies espanyoles en educació va ascendir a 8.500 milions d'euros³⁶. Encara que comparativament la despesa sigui menor a Espanya que a Europa o a Estats Units, són quantitats rellevants que demostren la validesa entre nosaltres de la tesi de Langbein.

³¹ DELGADO ECHEVERRÍA (2006), p. 124 ss. Encara que no és menys cert que no tots els testadors obren amb sentit de la justícia ni amb sentit comú, com adverteix DE WAAL (2003), par. 3G7, la qual cosa segons el parer d'aquest autor justifica les restriccions legals a la llibertat de testar.

³² Relatava GOLD (1938), p. 297, que abans de la reforma del dret anglès de 1938, és a dir, sota una llibertat de testar absoluta, únicament el 6,5% del total de béns destinats en testament ho era a persones fora de l'àmbit familiar, i que a Nova Zelanda, després de la reforma en el mateix sentit de 1908, de 4.396 només 77 testaments havien estat impugnats. Òbviament, és impossible extrapolar per data i lloc aquestes dades a la nostra actualitat, però seria sense cap dubte molt interessant conèixer dades estadístiques espanyoles sobre la destinació testamentària del patrimoni familiar, com ha reclamat en la seva ponència de les Jornades de l'Associació de Professors a Santander el professor DELGADO ECHEVERRÍA.

³³ LANGBEIN (1988), p. 722 ss.

³⁴ Així ho fa EGUSQUIZA BALMASEDA, *De la reserva vidual a la fidúcia successòria en la facultat de millorar. Protecció «'mortis' causa» en la família recomposta* (inèdit que cito per cortesia de la seva autora), pp. 26-27; a la República Sud-africana ho ha fet DE WAAL (1997), pp. 166-168.

³⁵ Font: IDESCAT i INE.

³⁶ Font: MEC (<http://www.ince.mec.es/Indicadors%20Públics/pdfs/rc1.pdf>).

4. La nova regulació de les successions a Catalunya i les llegendimes

En l'actualitat s'està tramitant al Parlament català el Projecte de Llei de Llibre IV del Codi Civil de Catalunya relatiu a les successions³⁷. Sembla oportú assenyalar succintament les seves línies mestres en matèria de llegendimes, perquè s'ha considerat el dret català com dels més favorables a la llibertat de testar dins el manteniment de la llegendima. El Preàmbul del Projecte de Llei adverteix que se segueix "la tendència secular de debilitar" la llegendima. Tot i ser importants, les reformes no són, però, nuclears. Afecten especialment les operacions de computació i imputació de donacions. Quant a la computació, es limita a les realitzades a favor de qualsevol persona en els deu anys anteriors a la mort del causant; d'altra banda, es declaren computables les primes que hagi pagat el causant per assegurances de vida també durant els últims deu anys de la seva vida (art. 451-5). Quant a la imputació, s'introdueix la de les donacions *mortis causa* i les quantitats percebudes pels llegendimaris en tant que beneficiaris d'una assegurança de vida del causant, de manera que resulten imputables totes les donacions, amb independència de la data en què es van realitzar; en particular, es declaren expressament imputables les donacions realitzades a favor dels fills per a la compra d'habitatge o l'establiment d'una activitat professional, industrial o mercantil (art. 459-1). També cal destacar l'opció per una cautela sociniana tàcita (art. 451-10.2)³⁸ i l'abreujament del termini prescriptiu de l'acció de reclamació de la llegendima i el seu suplement, que queda establert en deu anys (art. 451-28.2). No obstant això, no s'altera la categoria dels llegendimaris, per la qual cosa es manté la llegendima no només dels fills i descendents, sinó també dels ascendents quan no hi ha descendència del causant. La quantia de la llegendima roman inalterada en la quarta part del valor de l'herència, així com la seva naturalesa creditícia. Es pot concloure, doncs, que no es modifica l'estructura bàsica de la llegendima, però que les reformes que es proposen suposaran, probablement, una reducció de la llegendima individual que efectivament percebi el llegendimari.

5. Reflexions conclusives sobre una eventual reforma de les llegendimes

5.1. Premissa: la llegendima no és una institució amb garantia constitucional

L'art. 33.1 de la Constitució reconeix el dret a la propietat privada i, tot seguit, el dret a l'herència. "Es reconeix el dret a la propietat privada i a l'herència", però no es troba entre els drets fonamentals, per la qual cosa no gaudeix de les garanties atorgades als drets i llibertats de l'art. 14 i de la secció primera del capítol segon, títol primer, de la Constitució espanyola. Hi ha acord doctrinal en què el dret a l'herència no és més que la confirmació del caràcter il·limitat temporalment del dret

³⁷Disponible a <http://www.parlament-cat.net/activitat/bopc/08b033.pdf>.

³⁸ Vegeu, respecte d'això, les meves aportacions "Llegendima dels hereus i usdefruit universal. Dues sentències divergents", *Indret*, 2005/2, i "Atribució de la llegendima a títol d'hereu i usdefruit universal de l'herència a favor del cònjuge. Alguns arguments a favor d'una cautela compensatòria tàcita de la llegendima", *ABRIL CAMPOY, AMAT LLARI* (2006) p. 2443 ss.

de propietat: el propietari pot disposar no només en vida, sinó també *mortis causa*, pot decidir el destí del seu patrimoni per a quan hi hagi mort. En conseqüència, la llibertat de testar, entesa com la facultat de decidir sobre el destí del propi patrimoni a la mort, troba el seu fonament reconegut en la Constitució. Es pot dir el mateix de les lligítimes, és a dir, són una institució dotada de garantia institucional, de manera que són indisponibles per al legislador? Segons el parer de LÓPEZ I LÓPEZ, de la regulació constitucional es pot deduir, “d’una banda, la garantia de durada i aprofitament de la propietat, que comporta un correlatiu poder de disposició *mortis causa* i la correlativa llibertat de testar; i d’una altra, la vinculació familiar del patrimoni, que implica un correlatiu dret a l’herència dels parents més pròxims”³⁹. Així, conclou aquest autor que la vinculació familiar del patrimoni hereditari inclou la “necessitat que determinats parents, en cas d’existir, percebin una part de l’herència, encara que el causant no hagi disposat aquesta percepció en cas de testar”, és a dir, les lligítimes⁴⁰. Malgrat l’anterior, reconeix que més enllà d’això és difícil concretar i que el terreny es torna inestable en qüestions com qui són els familiars que necessàriament han de rebre una part de l’as hereditari, quina quantia pot determinar el legislador ordinari que correspon percebre en aquest concepte, etc⁴¹.

Fins allí on arriben els meus coneixements, l’únic país en què directament s’ha plantejat la dimensió constitucional de les lligítimes és Alemanya. La doctrina alemanya majoritària ha acceptat que la lligítima dels fills i del cònjuge és una institució que gaudeix de protecció constitucional, per la conjunció del dret a l’herència i la protecció del matrimoni i la família; el nucli constitucional afectaria l’existència de causes de desheretament, també, però no hi hauria obstacle per a una reforma en profunditat que, per exemple, conferís a la lligítima un tint alimentístic⁴². En la seva sentència de 19 d’abril de 2005, el Tribunal Constitucional alemany⁴³ ha afirmat que la llibertat de testar és un element determinant de la garantia del dret de successions, com a reflex del dret a la propietat privada i del principi de l’autonomia privada en la lliure autodeterminació de l’individu (art. 2.2 Constitució alemanya). En particular, considera el Tribunal que no hi ha mandat constitucional pel qual el causant hagi de concedir un tracte igualitari als seus descendents. Al mateix temps, hi ha establert que la mateixa garantia, protecció i rang constitucional de l’art. 14 –el dret a la propietat privada– mereix la participació mínima dels fills en l’herència mitjançant la regulació vigent de la lligítima. Afirmar que és un element nuclear tradicional del dret de successions alemany, igual com la llibertat de testar, i que aquesta participació mínima en l’herència és independent de tota situació de necessitat del lligitimari. Al·lega el Tribunal Constitucional que la institució de la lligítima té una llarga tradició històrica i que el mateix succeeix en els altres països europeus de tradició romanística. Estima que les lligítimes estan vinculades amb la protecció constitucional de la relacions entre pares i fills (art. 6.1 Constitució alemanya). Invoca com a

³⁹ LÓPEZ I LÓPEZ (2002), p. 279.

⁴⁰ Id., p. 281.

⁴¹ Id. p. 281-282

⁴² Per tots, MAYER (2003), § 2303, Rn 2; LANGE (2004), p. 806-807.

⁴³ NJW, 2005/32, p. 1561 ss.

fonament de la institució llegítima la solidaritat familiar entre generacions⁴⁴ i, després d'asseverar que el dret a la llegítima, com el dret d'aliments, apareix vinculat a les relacions familiars entre el causant i la seva descendència, conclou que la llibertat de testar del causant està subjecta constitucionalment a les relacions que el dret de família fonamenta en la descendència, la qual cosa concedeix legitimació als fills amb dret a la llegítima per tal d'assegurar-se una participació econòmica en l'herència del progenitor difunt. La quota de l'herència a què té dret el llegítimari ha de ser adequada ("angemessene Beteiligung") tenint en compte els anteriors arguments.

Els raonaments jurídics de la sentència disten de ser convincents⁴⁵. Els arguments principals, la tradició de la llegítima i la seva existència en el dret comparat europeu són una constatació però no un argument seriós perquè pressuposen sense gran esforç argumental que el context històric i social de finals del segle XIX que va determinar una opció de regulació de les llegítimes continua sent vàlid en l'actualitat. Pel que fa a la solidaritat intergeneracional i la continuació de la connexió ideal i econòmica entre propietat i família, l'argument queda desmentit per les estadístiques a què abans m'he referit i que han estat igualment utilitzades amb convicció a Alemanya⁴⁶. A més, s'assenyala que la sentència deixa poc espai al legislador per iniciar una reforma en profunditat i, al contrari, no resol qüestions com si la llegítima dels ascendents també gaudeix de rang constitucional⁴⁷.

A Espanya, amb excepció de l'opinió matisada de LÓPEZ I LÓPEZ, la doctrina sembla decantar-se pel caràcter no constitucional de les llegítimes⁴⁸. A aquesta conclusió coadjuva el fet que als territoris on regeix el Fur d'Ayala la llibertat de testar és il·limitada, o que a Navarra la llegítima té un caràcter merament formal⁴⁹. Com s'ha dit d'altres jurisdiccions, la regulació de la llegítima actualment vigent a Espanya és adequada a la Constitució⁵⁰ però també ho seria una altra de diferent en què no hi hagués llegítimes, sempre que se satisfessin les exigències que es deriven de la Constitució espanyola. Aquestes exigències, al meu entendre, són les següents: la llibertat de disposar *mortis causa* (art. 33.1) i la protecció de la família (art. 39, especialment apartat 3r, 35.1 i 50).

⁴⁴ Aquest argument és compartit enèrgicament per SCHÖPFLIN (2005), p. 2105-2106; (2006), paper 34 (<http://www.bepress.com/gwp>), p. 9, on argumenta que els membres de la família contribueixen a la creació de riquesa material i immaterial, s'aprofiten de les sinèrgies de la convivència, per la qual cosa la llegítima assegura una participació dels familiars en l'èxit del causant que la família ha possibilitat. No obstant això, el raonament pressuposa que la família conviu i col·labora en una activitat econòmica, la qual cosa sense cap mena de dubte no és una evidència que hagi de succeir sempre, és suficient pensar, d'acord amb les dades sobre acumulació de riquesa abans referits i l'estadística sobre l'edat dels pares quan neixen els seus fills, que quan la mateixa es produeix la descendència es troba, habitualment, encara en fase de formació escolar i acadèmica.

⁴⁵ KLEINSANG (2005), p. 277 ss.; STÜBER (2005), p. 2122; J. MAYER (2005), p. 1441 ss.; W. EDENHOFER (2006), Rn 3. Amb l'argumentació es mostra crític fins i tot SCHÖPFLIN (2005), p. 2028, tot i la seva defensa de la llegítima.

⁴⁶ OTTE (2002), p. 335 ss. La conclusió de l'autor és la mateixa: la llegítima es percep habitualment quan el llegítimari ja ha aconseguit la seva independència econòmica, a diferència de quan es va estructurar el sistema de llegítimes en el BGB alemany.

⁴⁷ LANGE (2006), § 2303, Rn. 4.

⁴⁸ VALLADARES RASCÓN (2004), p. 4901; EGUSQUIZA BALMASEDA, *De la reserva vidual a la fidúcia sucesoria*, pp. 40-42.

⁴⁹ Llei 267 FN. Vegeu HUALDE HUALDE MANSO (2002) p. 791 ss; NAGORE YÁRNOZ (2005), p. 164 ss.

⁵⁰ DE WAAL (2003), par. 3G7; OTTE (2002), p. 318 ss.

5.2. Propostes

Si admetem que el fonament de les llegítimes es troba en el principi de solidaritat intergeneracional en el si de la família⁵¹, la realització d'aquest principi porta a rebutjar una llegítima uniforme per a una categoria de parents, siguin els descendents o els ascendents. Una opció a plantejar-se seria establir una llegítima col·lectiva, a la manera de la llegítima aragonesa⁵² i biscaïna⁵³ o de la millora del Codi civil, de manera que el testador pogués escollir entre els legitimaris a qui afavorir, tot i que això no tindria per què comportar ineludiblement que el causant afavorís aquell dels legitimaris que realment es trobés en una major situació de necessitat.

Una aposta per una figura en la línia de la *family provision* no sembla aconsellable en dret espanyol⁵⁴, malgrat que últimament està trobant acollida favorable en la doctrina la d'uns aliments successoris com a substitut de l'actual llegítima⁵⁵ i al seu reflex en alguns drets civils autonòmics⁵⁶. Suposaria fer dependre el dret a la llegítima de la situació de necessitat en què es trobés el beneficiari. Deixant de banda el problema pràctic de fixar el moment en què s'hagués d'apreciar aquesta situació de necessitat (només a la mort del causant, també passat cert temps, i llavors fins quan es podria exercir la pretensió a la llegítima)⁵⁷, planteja probablement un xoc excessiu amb la tradició judicial espanyola en la matèria, molt arrelada en les quotes fixes, i té com a inconvenients addicionals els

⁵¹ Ja va indicar M. ROYO MARTÍNEZ (1951), p. 181-182, que “[c]abe ver en la legítima la imposición legal de una simple asistencia pecuniaria a los más próximos parientes. Las legítimas se fundan en el *officium pietatis* o deber de amor entre los más próximos consanguíneos, deber que se manifiesta, en vida, a través de la institución de los alimentos y *post mortem* en las legítimas”.

⁵² Art. 171.2 de la Ley 1/1999, de 24 de febrero, de Sucesiones por causa de muerte (BOE nº 72, de 25.3.1999) de Aragón Vegeu SERRANO GARCÍA (2003), p. 5537 ss; J. CERECEDA MARQUÍNEZ (1999), p. 140-141; GIL NOGUERAS (2006) pp. 552-553.

⁵³ Art. 54 de la Ley 3/1992, de 1 de julio, de derecho civil foral del País Vasco (BO País Vasco nº 153, 7.8.1992), sobre el qual de DE BARRÓN ARNICHES (1998), p. 78 ss; CELAYA IBARRA (1997), p. 110; ANGOITIA GOROSTIAGA, GALICIA AIZPURÚA (2000), p. 386 ss.

⁵⁴ Aquesta era, no obstant això, la proposta que feia SALVADOR CODERCH (1994), p. 220 ss., inspirant-se expressament en la *family provision* anglesa i, tot i que centrada en les parelles de fet, afirmava en p. 221 que una “llegítima moderna redimensionada” consistiria en una “llegítima alimentària”.

⁵⁵ MAGARIÑOS BLANCO (2005), p. 27 ss; CALATAYUD SIERRA (1995), per a qui els fills o el cònjuge han de tenir contra l'herència els mateixos drets a percebre aliments que haurien tingut de seguir vius els seus pares o cònjuge, estant obligats al pagament els beneficiats en la successió i en l'extensió de la seva participació en l'herència; VALLADARES RASCÓN (2004), p. 4902 (el que, per a aquesta autora, suposaria la supressió de les llegítimes). DE LA ESPERANZA RODRÍGUEZ (2002), p. 1116, conclou postulant la supressió de les llegítimes combinat amb un sistema d'aliments respecte dels fills o néts que, a la defunció del testador, estiguin en situació de demanar-los. DELGADO ECHEVERRÍA (2006), p. 127 ss, es decanta per substituir les llegítimes actuals per algun tipus de limitació a la llibertat de testar a favor de parents o fins i tot acostats que, com a conseqüència de la mort del causant, hagin vist perjudicada la satisfacció de les seves necessitats vitals; el professor DELGADO observa aquí, fins i tot, un interès social, en la mesura que evitaria costos a l'erari públic. En canvi, no comparteix aquesta aproximació TORRES GARCÍA (2006), p. 234.

⁵⁶ Així, d'acord amb els art. 158 i 159 de la Llei de dret civil foral del País Basc, els descendents i ascendents amb la condició d'hereus forçosos exclosos del “caserío” que quedin en situació legal de demanar aliments, podran reclamar-los del beneficiari o beneficiaris d'aquell, i l'art. 200 Llei de Successions d'Aragó estableix que “els legitimaris de grau preferent que en fer-se efectives les disposicions successòries estiguin en situació legal de demanar aliments podran reclamar els que els correspondrien, com a descendents del causant, dels successors d'aquest, en proporció als béns rebuts”.

⁵⁷ OTTE (2002), p. 349.

seus majors costos de transacció,⁵⁸ perquè donaria lloc a moltes més consultes amb advocats, la seva menor previsibilitat amb un potencial augment de plets entre familiars, i la seva complexitat⁵⁹, perquè obliga les parts a proporcionar prova suficient de detalls íntims de les seves vides generalment poc documentats.

Per això, l'opció més aconsellable sembla la d'optar per quotes llegendàries fixes. L'extensió d'aquestes quotes és una qüestió certament difícil de determinar, en la qual s'han de valorar diverses forces concurrents, com el pes de la llibertat de testar, la realització de la solidaritat intergeneracional i, en particular, la posició del cònjuge sobrevivent en la successió. Si es vol atorgar un major pes a la llibertat de testar del causant, caldrà reduir les quotes, que recordem que a Espanya fluctuen, després de la realització de les pertinents operacions de càlcul de *relictum* i *donatum*, entre un quart i les quatre cinques parts (del valor) de l'herència. Les llegendàries més llargues s'haurien de reduir almenys a la meitat de l'herència, i on la llegítima és menor es podria mantenir el quart, que en temps recents no sembla haver plantejat grans debats⁶⁰; igualment, les quotes llegendàries dels descendents es podrien reduir en cas de la institució com a hereu del cònjuge.

Però, al meu entendre, la gran qüestió que roman oberta és la de la posició del cònjuge. Respecte d'aquest sí que es poden subscriure, excepte en poques ocasions, les idees de la col·laboració en el patrimoni del testador i de les sinèrgies econòmiques familiars. No obstant això, a Catalunya el cònjuge segueix sense ser llegítimari i, en general, la seva llegítima és menor que la dels descendents; així succeeix, per exemple, en el Codi civil, perquè concorren amb descendents, la llegítima es tradueix en l'usdefruit del terç de millora (art. 834). És raonable? La posició del cònjuge sobrevivent en la successió és un tema massa complex per ser abordat aquí amb el detall que mereix, perquè té múltiples implicacions que necessiten un tractament harmònic⁶¹. Per exemple, no tindria sentit

⁵⁸ SCHÖPFLIN (2006), pp. 10-11.

⁵⁹ Enfront de la major simplicitat d'un sistema de quotes fixes, que evita al jutge discernir una qüestió tan complicada i al beneficiari haver d'exercitar altres possibles accions, ja siguin reclamacions d'aliments contra parents o pretensions contra les administracions públiques en forma de reclamació de pensions, etc. Respecte d'això, SCHÖPFLIN (2006), p. 11. L'exemple dels elevats costos de transacció i complexitat del càlcul el proporciona la proposta que formula MAGARIÑOS BLANCO (2005), p. 28: "un criteri raonable podria ser el càlcul del capital necessari per atendre una carrera, ofici o professió segons el nivell iniciat pels pares amb altres fills o en qualsevol altre cas amb referència a persones del seu mateix nivell econòmic i social, necessari per cobrir les despeses fins que els fills assoleixen l'edat de 26 anys".

⁶⁰ No sembla, en canvi, que es pugui utilitzar com a argument a favor o en contra d'una llegítima més llarga o més curta la seva repercussió econòmica. Tradicionalment s'ha afirmat que, malgrat l'endeutament que va suposar per a les cases, el sistema català de llegítima curta pagadora en metàl·lic que permetia la conservació del patrimoni familiar en mans de l'hereu, impeding la seva fragmentació, hauria estat causa del progrés econòmic de Catalunya; vegeu les referències a ROCA TRIAS (2000), p. 145 ss.; CLAVERO (1984), p. 9 ss. No obstant, SCHÖPFLIN (2006), pp. 6-7, relata l'existència d'estudis econòmics a Alemanya que donen un resultat completament oposat, és a dir, que es van desenvolupar menys aquelles regions en què existia un hereu únic de l'explotació agrícola que aquelles altres en què el patrimoni familiar s'havia de repartir entre tots els fills perquè tots ells podien iniciar la seva pròpia família comptant amb un patrimoni, la qual cosa va estimular el creixement demogràfic i la circulació de riquesa. Conclou l'autor que el legislador alemany va encertar, com es va debatre en els treballs preparatoris del BGB, en creure que la llegítima que regulava generaria efectes econòmics positius.

⁶¹ DELGADO ECHEVERRÍA (2006), p. 116 ss.

reformar només la llegítima del cònjuge sense tocar els ordres de successió abintestat. Afirmo ja que l'ordre del Codi Civil no admet justificació: avui no té sentit que el cònjuge únicament sigui hereu en defecte de descendents i ascendents. Manca un estudi estadístic fiable i profund de l'ordenació testamentària⁶². Si és cert el que diuen alguns notaris, que habitualment els cònjuges s'institueixen recíprocament hereus⁶³, l'ordre de la successió intestada hauria de donar una resposta congruent i situar, almenys, el cònjuge al mateix nivell dels fills. Un cop resolt aquest problema, potser tindria sentit vincular, com fan tants ordenaments estrangers, la sort de la llegítima a la quota intestada que correspondria a aquest llegitimari en cas de deferir-se l'herència com intestada. D'altra banda, caldria pensar si el reconeixement del dret a la llegítima al cònjuge sobre la base de la col·laboració en la formació de la riquesa del causant no s'hauria de manifestar en l'atribució *ex lege* de l'habitatge conjugal, i no només del seu aixovar⁶⁴, com succeeix en l'actualitat en alguns drets civils espanyols, al cònjuge sobrevivent⁶⁵.

⁶² DELGADO ECHEVERRÍA (2006), p. 100 ss.

⁶³ MAGARIÑOS BLANCO (2005), p. 3; ja ho havia constatat PUIG SALELLAS (1984), p. 221; ho va afirmar amb referències de dret CÁMARA LAPUENTE (2003), p. 1200; ho corrobora DE LA ESPERANZA RODRÍGUEZ (2002), p. 1098, referint com a voluntat típica "tot per a la meua dona i després per als meus fills"; i ho accepta DELGADO ECHEVERRÍA (2006), p. 121. Amb tot, a la pàgina web del Consell General del Notariat d'Espanya (http://www.notariat.org/inf_jur/testament/index.htm), es presenta com el testament més freqüent el que denominen "De l'un per a l'altre, i després per als fills" però que suposa l'ordenació d'un llegat d'usdefruit universal, no de l'atribució de la propietat. També als Estats Units es detecta el desig dels causants d'afavorir especialment el cònjuge; vegeu SCALISI (2006), p. 107, que es combina amb un tracte diferent dels descendents en la successió intestada segons siguin comuns o no (p. 109-110).

⁶⁴ A més de l'art. 1321 CC, cal tenir en compte els drets propis de Catalunya [art. 35 de la *Ley 9/1998 de 15 de julio que aprueba el codi de família* (BOE n° 198, de 19.8.1998)], Comunitat Valenciana [art. 19 *Ley 10/2007, de 20 de marzo, de régimen económico matrimonial valenciano* (DO Comunidad Valenciana n° 5475, de 22.3.2007)], Aragó [els *avantatges* de l'art. 84 de la *Ley 2/2003, de 12 de febrero, de régimen económico y de viudedad* (BO Aragón n° 22, de 24.2.2003)], navarresa [*ley 90, derecho de mejoría o ventajas a Compilación del derecho civil foral de Navarra* (BOE n° 134, de 5.6.1987)], Balears [art. 3.3 *Compilación del Derecho Civil de las Islas Baleares* (BO Islas Baleares n° 120, 2.10.1990)]. Vegeu BARCELÓ DOMÉNECH (2004), p. 513 ss. En el mateix sentit, § 758 ABGB, § 1932 BGB, § 17 Llei de successions estoniana (vegeu l'estudi comparatiu de LIIN (2001), p. 119 ff, disponible a <http://www.juridica.ee>). A Malta només s'atorga l'ús del mobiliari (art. 635 Codi civil maltès).

⁶⁵ Així succeeix, per exemple, a Irlanda, d'acord amb la s. 56(1) de la Llei de Successions, sobre la qual BRADY (1995), p. 7.26 ff. A Escòcia, el cònjuge sobrevivent gaudeix en la successió intestada del seu consort dels anomenats *prior rights*, consistents en un dret a (i) habitar en l'habitatge familiar, (ii) el seu mobiliari i (iii) reclamar una quantitat dinerària (vegeu HIRAM (2002), *Scots Law of Succession* 5.7 ff). A Luxemburg, el cònjuge sobrevivent pot optar per un dret d'usdefruit sobre l'habitatge conjugal que va ser propietat o copropietat del difunt i, en cas de contreure noves noces, els fills poden convertir-ho en metàl·lic [vegeu FRANK (2004), p. 628, Rn 59-60; WATGEN/WATGEN (2006), p. 54-55]. A Bèlgica (DELNOY (2004), p. 233) i a Polònia (LAKOMY (2004), p. 760, Rn 15), el cònjuge està facultat per sol·licitar la inclusió de l'habitatge conjugal o del seu mobiliari en la seva quota hereditària. A Àustria només es reconeix al cònjuge un dret d'ús (§ 758 ABGB), a Itàlia un dret d'habitació (art. 540 *Codex Civile*; vegeu BONILINI (2004), p. 111 ff). Una solució diferent és la noruega: el cònjuge vidu pot optar per la divisió de l'herència i convertir-se en comuner al costat dels altres hereus [vegeu LANGE, a *Jurisclasseur de droit comparé* para. 309 ff; SÜR (2004), p. 697, Rn 9. Pel que fa a Espanya, cal recordar l'usdefruit vidual a Aragó (art. 101 ss Llei 2/2003), l'usdefruit legal de fidelitat (Llei 253 ss FNN) o, malgrat no tenir caràcter universal, l'usdefruit vidual biscaí (art. 58 Llei del dret civil foral del País Basc); mentre que a Galícia, el cònjuge vidu legitimari pot optar per fer efectiva la seva quota usufructuària sobre l'habitatge conjugal (art. 257.1 Llei 2/2006, de 14 de juny, de dret civil de Galícia). A favor de reconèixer al cònjuge vidu, mentre no convisqui maritalment amb una altra persona, un dret d'habitació de l'habitatge conjugal s'han expressat CATALAYUD SIERRA (1995); MAGARIÑOS BLANCO (2005), p. 29 (encara que es pot plantejar incompatibilitat amb el que es proposa a la nota 66); VALLADARES RASCÓN (2004), p. 4899, sense concretar més que en la successió intestada hauria de correspondre al cònjuge l'usdefruit vidual abintestat, creu que "la principal preocupació dels cònjuges és, o hauria de

Deixant de banda la decisió sobre la situació del cònjuge, les raons de simplificació i previsibilitat del sistema llegítimari portarien, un cop desestimada l'opció de vincular llegítima amb dret d'aliments d'una manera més íntima, a establir una categoria fixa de llegítmars. En la mateixa, per les raons estadístiques abans apuntades relacionades amb l'esperança de vida i l'edat, de major acumulació de riquesa i l'existència de sistemes de previsió públics –pensions de jubilació– i privats –fons i plans de pensions–, no entrarien els ascendents⁶⁶. La llegítima quedaria restringida, doncs, als fills –i a la seva descendència per dret de representació– i al cònjuge. Al cònjuge en tot cas, als fills només en el supòsit que hagi de manifestar-se amb vigor el principi de solidaritat intergeneracional. D'entrada, sense cap dubte haurien de ser-ho els fills menors d'edat i els incapacitats. No obstant, si tenim en compte la dada sobre la inversió en educació i formació, cal concloure que aquesta no acaba amb la majoria d'edat, perquè llavors és quan, precisament, s'entra a la universitat, per la qual cosa proposo que la llegítima es percebi fins als vint-i-cinc anys⁶⁷, sobre la base de la dada empírica que a partir d'aquesta edat s'observa un increment destacat en la taxa d'ocupació⁶⁸.

<i>Treballadors afiliats en alta laboral per edat</i>	<i>Unitat: Milers de treballadors (mitja anual)</i>
Total 2005	17835,4
De 16 a 19 anys	345,4
De 20 a 24 anys	1484,1
De 25 a 29 anys	2623,3
De 30 a 34 anys	2789,4
De 35 a 39 anys	2579,6
De 40 a 44 anys	2363,4
De 45 a 49 anys	2034,3
De 50 a 54 anys	1573,5
De 55 a 59 anys	1226,5
De 60 a 64 anys	713,1
De 65 i més anys	96,4
No consta	6,5

ser, assegurar que el sobrevivent pugui continuar gaudint de l'habitatge". Vegeu, finalment, les reflexions de Roca Trias (2000), p. 54 ss. En tot cas, l'opció per alguna de les solucions proposades ve condicionada pel tracte fiscal que, com és notori, varia sensiblement entre comunitats autònomes; considerant Espanya en el seu conjunt, el dret d'habitació es mostra com una bona opció des del punt de vista impositiu.

⁶⁶ D'acord, PUIG SALELLAS, "Notes", p. 222; CALATAYUD SIERRA (1995); VALLADARES RASCÓN (2004), p. 4901. TORRES GARCÍA (2006), p. 226, considera que "la realitat actual no demanda la conservació [de la llegítima dels ascendents] com està enunciada". MAGARIÑOS BLANCO (2005), p. 29, només concep el dret d'aliments per via successòria als ascendents majors que convisquin amb el difunt.

⁶⁷ MAGARIÑOS BLANCO(2005), p. 28, contempla l'edat de vint-i-sis anys, "que és la que normalment necessita una persona per aconseguir una formació que la doti d'autonomia econòmica". A més, creu que s'ha d'atorgar als fills "fins que aconseguen la majoria d'edat, com a mínim", el dret d'habitació de la casa o habitatge familiar, que haurien de compartir amb el cònjuge, la qual cosa pot plantejar problemes si es tracta de famílies recomposades.

⁶⁸ Font: INE.

De la mateixa manera, restringir només als incapacitats judicialment podria privar dels beneficis de la solidaritat familiar els qui pateixen una discapacitat no incapacitadora; per això, la proposta seria ampliar la categoria de llegítimaris als qui tenen reconegut algun grau de discapacitat per les autoritats administratives competents⁶⁹, en la línia marcada per la *Ley 41/2003, de 18 de noviembre, de protección patrimonial de las personas con discapacidad* (BOE n° 277, de 19.11.2003)⁷⁰ i la *Ley 39/2006, de 14 de diciembre, de Promoción de la Autonomía Personal y Atención a las personas en situación de dependencia* (BOE n° 299, 15.12.2006).

Un últim aspecte que s'hauria de plantejar és si la situació de discapacitat o incapacitat a contemplar és únicament la que concorre en el moment d'obrir-se la successió o caldria ampliar el seu espectre temporal incloent esdeveniments posteriors a aquest moment. Probablement, el principi de solidaritat apunta en aquesta segona línia, encara que és evident que s'ha d'establir un límit temporal a la possibilitat de reclamar la llegítima; entenc que, com a màxim, aquest termini no podria superar els deu anys, que és el termini més llarg de prescripció dels que últimament es proposen a Europa⁷¹, i no crec agosarat que fos significativament més breu, potser al voltant del quinquenni, perquè cal ponderar l'interès dels hereus en la fixació definitiva dels cridats a participar en la successió.

Un altre mitjà d'enfortiment de la llibertat de testar consistiria a permetre en qualsevol cas el pagament de les llegítimes en metàl·lic, n'hi hagués o no en l'herència, és a dir, convertir la llegítima en un simple dret de crèdit, com succeeix a Catalunya (art. 350 i 366 CS)⁷². Es tractaria simplement de generalitzar una solució que només es preveu en alguns casos en el Codi civil, però que s'ha anat incrementant en els darrers anys⁷³. Això permetria al causant destinar lliurement els seus béns sense minva quantitativa dels drets dels legítimaris.

Per acabar, i segons el que ja s'ha esmentat abans, em sembla una bona decisió la de la imputació llegítimària de les despeses de formació i educació, que ara es proposa per al dret civil de Catalunya, tot i que probablement l'anterior seria innecessari en un sistema com el que se sotmet a debat en les pàgines anteriors, en atenció a la limitació expressada en la categoria dels legítimaris.

⁶⁹ COBAS COBIELLA (2006), p. 52, considera que "cada dia la llegítima perd aquest caràcter ranci i intangible encaminat més que a protegir a les persones a vetllar per un patrimoni familiar, i comença a ser substituïda per una llegítima el fonament de la qual es troba en no deixar desamparades després de la mort del titular dels béns a determinades persones que ostenten determinades dificultats, bé físiques, psíquiques i fins i tot econòmiques i socials, es protegeix més la persona que la fortuna familiar". Això la porta a trobar "la similitud que existeix entre les llegítimes i els aliments ja que s'encaminen sense cap dubte a garantir a les persones amb discapacitat o als menys afavorits o més necessitats una seguretat i estabilitat (p. 60); per això, una eventual reforma de les llegítimes hauria d'estar encaminada a establir una àmplia llibertat de testar amb determinats límits, els quals només serien obligatoris de presentar-se determinades circumstàncies que sempre estarien en relació a persones discapacitades, incapacitades i menors".

⁷⁰ RUIZ-RICO RUIZ-MORÓN (2004), p. 384 ss; DÍAZ ALABART (2004), p. 259 ss.

⁷¹ Art. 14:202 Principis de Dret Europeu de Contractes, art. 10.2(2) Principis Unidroit.

⁷² A favor, DELGADO ECHEVERRÍA (2006), p. 129.

⁷³ DOMÍNGUEZ LUELMO (1988); FERNÁNDEZ CAMPOS (2004); ESPEJO LERDO DE TEJADA (2006), p. 1249 ss.

6. Bibliografia

J.M. ABRIL CAMPOY, M.E. AMAT LLARI (coord.) (2006), *Homenaje al profesor Lluís Puig i Ferriol*, vol. II, Valencia.

M. ANDERSON (2006), "Una aproximación al derecho de sucesiones inglés", *Anuario de Derecho Civil*.

V. ANGOITIA GOROSTIAGA, G. GALICIA AIZPURÚA (2000), "Las legítimas y la libertad de disposición en la ley del derecho civil foral del País Vasco", en R. BERCOVITZ, J. MARTÍNEZ-SIMANCAS, *Derechos civiles de España*, Madrid.

E. ARROYO I AMAYUELAS (2007), "Pflichtteilsrecht in Spanien", en A. RÖTHEL (ed.), *Reformfragen des Pflichtteilsrechts*, Köln.

J. BARCELÓ DOMÉNECH (2004), "El derecho de predetracción del cónyuge supérstite", en J.M. GONZÁLEZ PORRAS, F.P. MÉNDEZ GONZÁLEZ (coord.), *Libro Homenaje al Profesor Manuel Albaladejo García*, t. II, Murcia.

G. BONILINI (2004), *Diritto delle successioni*, Roma-Bari.

V. BOSTRÖM (2001), *Familienerbrecht und Testierfreiheit in Schweden und anderen skandinavischen Ländern*, en HENRICH/SCHWAB (ed.), *Familienerbrecht und Testierfreiheit* Bielefeld.

J. C. BRADY (1995), *Succession Law in Ireland*, Dublín.

H. BROX (2004), *Erbrecht*, Köln.

CALATAYUD SIERRA (1995), "Consideraciones acerca de la libertad de testar", *Anales de la Academia Sevillana del Notariado*, t. IX.(consultado en Vlex)

G. CAPOZZI (2002), *Successioni e donazioni*, Milano.

Á. CARRASCO PERERA (2003), "Acoso y derribo de la legítima hereditaria", *Actualidad Jurídica Aranzadi*, nº 580.

J. CERECEDA MARQUÍNEZ (1999), "De la legítima", en J. DELGADO ECHEVERRÍA (coord.), *Ley de Sucesiones. Comentarios breves por los miembros de la Comisión*, Zaragoza.

B. CLAVERO (1984), "Formación doctrinal contemporánea del Derecho catalán de sucesiones: La primogenitura de la libertad", en *Materials de les III Jornades de Tossa*.

Mª E. COBAS COBIELLA (2006), "Hacia un nuevo enfoque de las legítimas", *Revista de Derecho Patrimonial*, n° 17.

N. COX (2001) , "Conditional Gifts and Freedom of Testation - Time for a Review?", *Waikato Law Review*.

P. DE BARRÓN ARNICHES (1998), "La legítima vizcaína: su confluencia con el principio de troncalidad", *Estudios de Deusto*, vol. 46/1.

P. DE LA ESPERANZA RODRÍGUEZ (2002), "Perspectiva de la legítima. Notas para una posible revisión", en *Libro Homenaje a Ildefonso Sánchez Mera*, Madrid.

J. DELGADO ECHEVERRÍA (2006), "Objetivos de una reforma del derecho de sucesiones", en Asociación de Profesores de Derecho Civil, *Derecho de sucesiones: presente y futuro*.

M.J. DE WAAL (1997), "Social and economic foundations of the law of successions", *Stellenbosch Law Review*.

M.J. DE WAAL (2003), "The law of succession and the Bill of Rights", en *Butterworths Bill of Rights Compendium* .

M.J. DE WAAL (2006), "Comparative Succession Law", en M. REIMANN, R. ZIMMERMANN (ed.), *The Oxford Handbook of Comparative Law*, Oxford.

P. DELNOY (2004), *Les libéralités et les successions*, Bruxelles.

S. DÍAZ ALABART (2006), "El discapacitado y la tangibilidad de la legítima: fideicomiso, exención de colación y derecho de habitación". *Aranzadi Civil*, 2006/3.

A. DOMÍNGUEZ LUELMO (1988), *El pago en metálico de la legítima de los descendientes: estudio especial de los artículos 841 y siguientes del Código civil*, León.

J.N. DRUEY (2002), *Grundriss des Erbrechts*, Bern.

F. DU TOIT (2001), "The constitutionally bound dead hand? The impact of constitutional rights and principles on freedom of testation in South African law", *Stellenbosch Law Review*.

B. ECCHER (2000), *Bürgerliches Recht VI. Erbrecht*, Wien.

W. EDENHOFER (2006), en *Palandt, Kommentar zum BGB*, München.

M.A. EGUSQUIZA BALMASEDA, *De la reserva vidual a la fiducia sucesoria en la facultad de mejorar. Protección «mortis causa» en la familia reconstituida* (inédito que cito por cortesía de su autora).

M. ESPEJO LERDO DE TEJADA (2006) “La reforma del Código Civil por la Ley de la Sociedad Limitada de la Nueva Empresa”, en *Homenaje al profesor Lluís Puig Ferriol*, vol. I, Valencia.

J.A. FERNÁNDEZ CAMPOS (2004), *El pago de la legítima al cónyuge viudo: la conmutación del usufructo vidual*, Valencia.

S. FRANK (2004), en *Erbrecht in Europa*, Angelbachtal.

T. FRANTZEN (2002), “Die Stellung des überlebenden Ehegatten im norwegischen Ehegüter- und Erbrecht: Auswirkungen auf deutsch-norwegische Sachverhalte”, *Zeitschrift für die vergleichende Rechtswissenschaft*

M. GEČ-KOROŠEC, S. KRALJIČ (2001), “Familienerbrecht und Testierfreiheit im slowenischen Recht”, en HENRICH/SCHWAB (ed.), *Familienerbrecht und Testierfreiheit*, Bielefeld.

L.A. GIL NOGUERAS (2006), “De la legítima”, en J.L. MERINO HERNÁNDEZ (coord.), *Manual de derecho sucesorio aragonés*, Zaragoza.

J. GOLD, J.L. ROBSON, O. KAHN-FREUND Y W. BRESLAUER (1938), “Freedom of Testation. The Inheritance (Family Provision) Bill”, *Modern Law Review*.

J.J. GONÇALVES DE PROENÇA (2005), *Direito das sucessões*, Lisboa.

M. GRIMALDI (2001), *Droit civil. Successions*, Paris.

H. HAUSHEER, R. AEBI-MÜLLER (2001), “Familienerbrecht und Testierfreiheit in der Schweiz”, en HENRICH/SCHWAB (ed.), *Familienerbrecht und Testierfreiheit im europäischen Vergleich*, Bielefeld.

H. HIRAM (2002), *The Scots Law of Succession*, Edinburgh.

T. HUALDE MANSO, en E. RUBIO TORRANO (dir.) (2002), *Comentarios al Fuero Nuevo de Navarra*, Pamplona.

M. HRUŠÁKOVÁ, en: D. HENRICH, D. SCHWAB (ed.) (2001), *Familienerbrecht und Testierfreiheit im europäischen Vergleich*, Bielefeld.

M. HRUŠÁKOVÁ (1997), en *International Encyclopaedia of Laws. Volume IV, Family and Succession Law*.

E. JOHANSSON (2004), en *Erbrecht in Europa*, Angelbachtal.

R. KERRIDGE (2002), *Perry and Clark The Law of Succession*, London.

M. KLEENSANG (2005), "Familienerbrecht versus Testierfreiheit - Das Pflichtteilsentziehungsrecht auf dem Prüfstand des Bundesverfassungsgerichts", *Zeitschrift für Erbrecht und Vermögensnachfolge*.

S. ŁAKOMY (2004), *Polonia*, en R. SÜB, U. HAAS (ed.), *Erbrecht in Europa*, Angelbachtal.

J.H. LANGBEIN (1988), "The Twentieth-Century Revolution in Family Wealth Transmission", *Michigan Law Review*.

K.W. LANGE (2004), "Die Pflichtteilsentziehung gegenüber Abkömmlingen de lege lata und de lege ferenda", *Archiv für die civilistische Praxis*.

H.W. LANGE (2006), Comentario al § 2303, en *Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch*, Band 9, München.

U. LIIN (2001), "Laws of Succession in Europe and Estonia: How We Got to Where We Are and Where We Should be Heading", *Juridica International* 114, consultable en <http://www.juridica.ee>.

Á. LÓPEZ Y LÓPEZ (2002), "El derecho a la propiedad privada y a la herencia. Función y límites", en J.L. MORENO PÉREZ, CRISTÓBAL MOLINA NAVARRETE, M.N. MORENO VIDA (dir.), *Comentario a la constitución socio-económica de España*, Granada.

R. MACDONALD (2002), "Scotland", en Hayton, *European Succession Laws*.

A. MAĆZYŃSKI (2001), en HENRICH/SCHWAB (ed.), *Familienerbrecht und Testierfreiheit im europäischen Vergleich*, Bielefeld.

V. MAGARIÑOS BLANCO (2005), "La libertad de testar". *Revista de Derecho Privado*, nº septiembre-octubre.

PH. MALAURIE (2006), *Les successions. Les libéralités*, Paris.

J. MAYER (2003), en J. MAYER, en H-G. BAMBERGER, H. ROTH (ed.), *Comentario al § 2303, Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch*, München.

J. MAYER (2005), *Anmerkung a BVerG 19.4.2005, Zeitschrift für das gesamte Familienrecht*.

M. MICHALAUSKAS, "Lituanie", en *Jurisclasseur de droit comparé*.

J.L. MOREU BALLONGA (1997), "Aportación a la doctrina sobre la legítima aragonesa en contemplación de su futura reforma legal", *Anuario de Derecho Civil*.

N. MORRIS (2002), en HAYTON, *European Succession Laws*, Bristol.

J.J. NAGORE YÁRNOZ (2005), *ley 267*, en M. ALBALADEJO, S. DÍAZ ALABART (dir.), *Comentarios al Código Civil y Compilaciones Forales*, t. XXVII, vol. 2º, Madrid.

G. OTTE (2002), "Das Pflichtteilsrecht – Verfassungsrechtssprechung und Rechtspolitik", *Archiv für die civilistische Praxis*.

J.M. PUIG SALELLAS (1984), "Notes sobre una eventual reforma de la llegítima", en *Materials de les III Jornades de Dret Català a Tossa. La reforma de la Compilació: el sistema successori*, Barcelona.

H.V.G. PEDERSEN (1997), en *International Encyclopaedia of Laws. Volume IV, Family and Succession Law (IEL)*.

E. ROCA TRIAS (2000), "L'evolució del dret català de familia fins a la present Llei 9/1998, de 15 de juliol, del Codi de Familia", en A. IGLESIA FERREIRÓS (ed.), *El Dret comú i Catalunya: actes del IX Simposi Internacional*, Barcelona.

C. ROMBACH (2004), en R. SÜB, U. HAAS (ed.), *Erbrecht in Europa*, Angelbachtal.

M. ROYO MARTÍNEZ (1951), *Derecho sucesorio mortis causa*, Sevilla.

P. SALVADOR CODERCH (1994), "Amor et Caritas. La parella de fet en el dret successori català", en *Setenes Jornades de Dret Català a Tossa. El nou dret successori de Catalunya*, Barcelona.

M. SAVOLAINEN (1997), en *International Encyclopaedia of Laws. Volume IV, Family and Succession Law*.

M. SCHÖPFLIN (2005), "Verfassungsmässigkeit des Pflichtteilsrecht und Pflichtteilsentziehung", *Zeitschrift für das gesamte Familienrecht*.

M. SCHÖPFLIN (2006), "Economic Aspects of the Right to a Compulsory Portion in the (French and German) Law of Succession, *German Working Papers in Law and Economics*, 2006, paper 34 (<http://www.bepress.com/gwp>).

J.A. SERRANO GARCÍA (2003), "La reforma de la legítima aragonesa", en *Estudios jurídicos en homenaje al profesor Luis Díez-Picazo*, vol 4, Madrid.

C.H. SHARRIN *et al* (2002), *Williams on wills*, vol. I (London-Dublin-Edinburgh).

J.C. SONNEKUS (2005), "The New Dutch Code on Succession as Evaluated Through the Eyes of a Hybrid Legal System", *Zeitschrift für Europäisches Privatrecht*.

S. STÜBER (2005), Comentario a la BVerG 19.4.2005, *Neue Juristische Wochenschrift*.

R. SÜB, en J. MAYER *et al* (2003) *Handbuch Pflichtteilsrecht*, Angelbachtal .

T.F. TORRES GARCÍA (2006), "Legítima, legitimarios y libertad de testar (síntesis de un sistema), en Asociación de Profesores de Derecho Civil, *Derecho de sucesiones: presente y futuro* .

Á. TÓTH (2004), "Ungarn", en R. SÜB, U. HAAS (ed.), *Erbrecht in Europa*, Angelbachtal.

M. TRULSEN (2004), *Pflichtteilsrecht und englische family provision im Vergleich*, Tübingen.

E. VALLADARES RASCÓN (2004), "Por una reforma del sistema sucesorio del Código Civil", en J.M. GONZÁLEZ PORRAS, F.P. MÉNDEZ GONZÁLEZ (coord.), *Libro Homenaje al Profesor Manuel Albaladejo García*, t. II, Murcia.

VAN MAAS DE BIE (2004), en R. SÜB, U. HAAS (ed.), *Erbrecht in Europa*, Angelbachtal.

A. VAQUER ALOY (2005), "Llegítima dels hereus i usdefruit universal. Dues sentències divergents", *Indret* 2005/2.

A. VAQUER ALOY (2006), "Atribució de la llegítima a títol d'hereu i usdefruit universal de l'herència a favor del cònjuge. Alguns arguments a favor d'una cautela compensatòria tàcita de la llegítima", en J.M. ABRIL CAMPOY. M.E. AMAT LLARI (coord.), *Homenaje al profesor Lluís Puig i Ferriol*, vol. II, Valencia.

A. VERBEKE, A. VAN ZANTBEEK (2002), "Belgium", en D. HAYTON, *European Succession Laws*, Bristol.

I. VLASSOPOLOU (2005), "Kein Noterbrecht für die Hinterbliebenen eines Auslandgriechen", *IPRax*.

K.F. VON KNORRE, W. MINCKE (2004), en R. SÜB, U. HAAS (ed.), *Erbrecht in Europa*, Angelbachtal.

M. WATGEN, R. WATGEN (2006), *Successions et donations*, Luxembourg.

E. WEISS (2001), *Familien Erbrecht und Testierfreiheit im ungarischen Recht*, en HENRICH/SCHWAB (ed.), *Familienerbrecht und Testierfreiheit*, Bielefeld.

ZOPPINI (2002), *Le successioni in diritto comparato*, Torino.

K. ZUPANČIČ, B. NOVAK, *Slovénie*, en *Jurisclasseur de droit comparé*.